

РЕГІОНАЛЬНА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПІДЗЕМЕЛЬ І КАТАКОМБ ХЕРСОНА У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХст.

Стаття присвячена дослідженню дореволюційних джерел з історії підземель і катакомб Херсона наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. У місцевій періодичній пресі залишилось багато задокументованих згадок про їхнє місцезорозташування. Це цінне джерело відомості за допомогою якого можна визначити місця входу у підземелля і катакомби. У статті зроблена спроба систематизувати, типологізувати та класифікувати підземні приміщення Херсона оскільки це важливий крок до їхнього подальшого знаходження та дослідження з метою розкрити невідомі сторінки історії нашого міста.

Ключові слова: Південь України, регіональна преса, Херсон, підземелля, катакомби.

The article is devoted to the study of pre-revolutionary sources on the history of dungeons and catacombs of Kherson in the late nineteenth and early twentieth centuries. This is a valuable source of information that can be used to determine the places of entrance to dungeons and catacombs. The article attempts to systematize, typologize, and classify the underground premises of Kherson as it is an important step towards their further discovery and research in order to reveal unknown pages of the history of our city.

Key words: South of Ukraine, regional press, Kherson, dungeons, catacombs.

Досліджуючи історичне минуле, необхідно пам'ятати про важливість збереження культурної спадщини як на загальнонаціональному, так і на регіональному і місцевому рівні. Важливим є також і дослідження тих чинників, які впливали на формування культурно-історичної та археологічної спадщини для нашого міста – Херсона. Ці аспекти визначають **актуальність** обраної теми дослідження.

Серед краєзнавчих досліджень Херсона вийшло багато праць, але головним чином тематика обмежується історією Херсонщини, соціально-економічним розвитком, історією місцевого самоврядування. Проте, тематиці з досліджень підземель і катакомб приділено пропорційно мало уваги. Так, наприклад, у статті Є. Сінкевича [11] розкривається зміст тем, які цікавлять сучасних краєзнавців, серед яких можна виділити дослідження з історико-культурної спадщини, що обмежуються поверхневою характеристикою старих будинків і вулиць міста. Водночас увага краєзнавців приділена вивченню історії Херсона під час революційних подій 1917–1921 рр., історією партизанського руху під час Другої світової війни тощо. Проте, місцеві краєзнавці у своїх працях обходили увагою дослідження підземель та катакомб Херсону.

Протягом 2000–2021 рр. в Херсоні випускались цікаві довідники, присвячені історико-культурній спадщині міста, проте вони обмежувались формуванням головних туристичних маршрутів у місті і вглиб історії не занурювались [5; 12; 13; 6; 7].

Певні напрацювання щодо дослідження підземель Херсона можна знайти тільки в періодичній пресі, здебільшого, популярного характеру.

Так, наприклад, у статті Олександра Захарова була спроба вивчити історію створення та розвитку підземель і катакомб. Відмічалось, що на початку ХХ ст. підземні ходи влаштував князь Потьомкін на початку будівництва міста для «потайних і безпечних спостережень за іноземними суднами, які прибували з моря» [3].

Але це питання залишається відкритим донині і потребує додаткового вивчення.

За радянської доби відомо, що деякі старожили часто називали останки херсонської фортеці турецькими [3]. Проте, будівельники залишаються досі невідомими.

Водночас, відомо, що наприкінці ХІХ ст. за повідомленнями газети «Херсонские губернские ведомости» у 1896 р. міська дума Херсона намагалася боротися з копачами підвалів виданням постанов, які безумовно забороняли домовласникам і орендарям будинків рити підземні «міни» або робити розгалуження льохів далі межі власного володіння [8, с. 2].

У перших роках ХХ ст. велика кількість підземель була облаштована під винними і пивними заводами історичної частини Херсона. За повідомленнями газети «Юг»: «...Це були приміщення в кілька поверхів, що займали досить велику площу. Утримувач бакалійно-винної торгівлі на Привозі Черепакін, затіваючи перебудову будинку... і маючи намір у цьому будинку влаштувати склади для вина, копає досить глибокі міни, які йдуть під сусідній будинок г. Сінані та під тротуари на вулиці. Щоб не повторилася історія провалів у будинку Бенюка, звертаємо увагу, кого слід, на цю обставину завчасно. Тим паче, що на роботах ми не помітили ні архітектора, ні будь-кого іншого з компетентних осіб» [10, с. 2].

Місцеві мешканці довго не змусили себе чекати і писали багато листів до редакцій місцевих газет про знахідки входів до підземель і катакомб Херсона. Наприклад, І. Корбуль писав так в редакцію газети «Юг»: «Щодо питання про підземний хід у Херсоні, я не можу розділити думку старожила П-ло..., що існуючий підземний хід відноситься до часів князя Потьомкіна і спорудженої ним фортеці. Підземний хід цей, як я вважаю, належить ще до стародавнього світу; такі ж ходи існують по річці Дніпру на правій херсонській стороні в маєтку Фальц-Фейна - Гаврилівці, Бизюці, Бізюці, Гаврилівці, Бізюківському монастирі і ще, здається, у маєтку п. Бірюкова» [2, с. 2].

Водночас газета «Южные ведомости» надрукувала таку статтю про знахідки стародавніх пам'яток: «В Херсоні на розі вул. Панкратівської і Дворянської внаслідок обвалу мостової знайдені підземні ходи у вигляді галерей» [4, с. 3].

З досліджень та публікацій минулого століття, всі існуючі підземелля Херсона можна розділити на 4 основні типи:

- 1) **підвали (законні та саморобні)**, ще вони відомі під назвою «міни»;
- 2) **підвали військові** – мали оборонне значення;
- 3) **індустріальні підземелля** – були побудовані під винними і пивними заводами Херсона ;

4) **катакомби** Херсона, створені за часів Другої Світової війни жителями міста, які ховалися в них від облав німців і поліцаїв.

Аналізуючи відомі факти, історичні матеріали та розповіді старожилів, херсонські краєзнавці склали класифікацію цих підземних споруд. У Херсоні їх найчастіше називали мінами – за аналогією з мінними галереями, використовуваними в XIX ст. й раніше під час облоги та оборони фортець. Найбільше мін було в центрі міста. Вони являли собою підземні тунелі, які виходили з підвалів за межі будівель і були складськими приміщеннями для різних товарів або продовольства. Ці міни завдяки системі вентиляції мали постійний сухий клімат, необхідний для тривалого зберігання харчових продуктів.

Ця тема широко висвітлювалась херсонською місцевою пресою. Газета «День» у 1901 р. розмістила на своїх сторінках таку публікацію: *«На розі Воронцовської та Суворовської вул. проти д. Фельдзера 16 березня о 12 год. Дня стався обвал бруківки, внаслідок міни, що йде вздовж Суворовської. Міна має значні розміри і масу розгалужень. Г. поліцмейстером зроблено розпорядження про припинення їзди цією вулицею і повідомлено міській управі про висилку робітників для виправлення обвалу»* [1, с. 2].

Цю тему продовжила газета «Новаязаря» у 1919 р., опублікувавши статтю про новий обвал, який дав можливість виявити нову катакомбу: *«Перед будівлею Європейського готелю внаслідок учораньої зливи утворився величезний провал, який захопив частину тротуару і бруківки біля під'їзду готелю. Пожежна команда викачувала воду протягом понад години. Унаслідок провалу будівля готелю дала в кількох місцях незначні тріщини»* [9, с. 2].

У цілому, попри значну зацікавленість цією темою в дореволюційну добу, нажаль, в наш час робиться дуже мало для дослідження підземель і катакомб під Херсоном. Ті не дуже часті дослідження, які робились за останні 10–20 років місцевими краєзнавцями, дигерами чи просто шукачами пригод, не покладені в жодні структурні вивчення, аналізи, статті чи публікації.

Однак, попри мізерність фактичного матеріалу, можна впевнено стверджувати, що під Херсоном немає загальної системи підземних ходів на кшталт одеських катакомб, що поєднують різні історичні райони міста. Херсонські підземелля є локальними спорудами господарського або військового призначення. Входи в них засипані, а місця розташування достовірно невідомі.

Таким чином, можна зробити висновок, що регіональна преса є дуже важливим джерелом з історії вивчення підземель і катакомб під Херсоном. За аналізом матеріалів місцевої преси можна знайти входи і виходи з херсонських підземель. Водночас, маємо можливість розробити типологізацію і класифікацію підземних приміщень міста, зробити приблизні розрахунки їхніх розмірів і прослідкувати реакцію місцевої влади щодо врегулювання відносин у сфері підземного життя міста, яке внесло помітний відтінок у життя на локальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Из-за бесконтрольного рытья часто происходили обвалы. *День*. 1901. С. 2.
2. Корбуль И. Письма в редакцию. *Юг*. 1908. С. 2.

3. Захаров А. Подземный Херсон – тайна многих поколений. *Гривна*. 2018. Електронний ресурс. Режим доступу: [Подземный Херсон – тайна многих поколений -grivna](#).
4. Находки древних памятников. *Южные ведомости*. 04 мая 1913 г. С. 3.
5. *Пам'ятки архітектури й містобудування України*: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. Київ: Техніка, 2000. С. 250–251.
6. Пиворович В.Б. *Херсон и его жители в фотографиях, портретах, документах*. Херсон, 2011. 300 с.
7. Пиворовия В.Б., Дяченко С. *Улицы старого Херсона*. Херсон: ЧП Вирлич. 2002. 196 с.
8. Постановления Городской Думы. *Херсонские губернские ведомости*. 1896. С.2.
9. Про херсонские катакомбы. *Новая заря*. 1919. С. 2.
10. Про херсонские катакомбы. *Юг*. 1902. С. 2.
11. Сінкевич Є. Краєзнавці досліджують історію Херсонщини. *Краєзнавство*. 2013. № 2. С. 220-221.
12. *Херсон. Полный путеводитель по городу: маршруты, интерес. Факты, советы путешественнику* / авт.-сост. Ю. Мазунова, О.В. Алеферко, Л. Косенко; науч. Ред. С. Дяченко; фот. С.А. Алеферко, Д. Жильцов, Н. Стрекаловский. Херсон : Наддніпряночка, 2013. 139 с.
13. *Херсонщина талантами багата*/ Упр. Культури і туризму, Обл. центр нар. Творчості; ред. Н. Вигоднер; дизайнер В. Кулакова. Херсон: Наддніпряночка, 2009. 19 с.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор Черемісін О.В.